

ставку ове модерне попасти налази аутор у аутономној етици, етици секуларног света која коренито онемогућује сваку духовну трансценденцију и тиме уједно и сваку светост, без чега је личност у правом смислу те речи незамислива, а тиме је уједно, запречена не само слобода и љубав, него и жртва. Међутим, каже Др Лаушевић, човек модерног времена не зна, не уме, не сме и неће да се жртвује ни за кога и ни за шта. Управо зато је свет без жртве, односно свет без светости само један "велики затвор".

Сам пак теолошки праизвор модерног индивидуализма налази аутор у одступању католичких мислилаца од учења светих отаца Истока које је

наследовала православна теологија а који у себи садрже основне претпоставке појма личности. Касније ће ово западно богословље добити свој секуларни облик чија ће фасада затамнити изворну теолошку потку овог научавања.

Како год било свако ко буде пажљивио и без икаквих предубјеђења исчитао ову књигу разабраће да време које је њој посвећено није узалудно потрошено. Са овим расправама представио нам се др Лаушевић као учен, уман и најсложенијим философским размишљањима вичан аутор, па је писац ових редова препоручује будућим читаоцима.

Никола Милошевић

Силвано Болчић и Анђелка Милић: Србија крајем миленијума, Разарање друштва, промене и свакодневни живот, ИСИФФ, Београд, 2002.

Студија *Србија крајем миленијума* представља још једну у низу студија које прате промјене у свим сегментима друштвеног живота Србије. Студија је ове врсте од којих се прва односила на период друге половине 80-их, заснивају се на емпиријским истраживањима захваљујући којима се долази до научне грађе неопходне за верификацију одговарајућих теоријских хипотеза и ставова.

Такав континуирани приступ свим сферама друштвеног живота ове друштвене заједнице дозвољава да се аналитичка и критичка размишљања установљена у једном периоду преиспитују, допуњавају и коригују или потврђују, омогућавајући један јаснији и цјеловитији увид у развојне токове и трансформације друштва. Студија прати друштвену стварност Србије у периоду од 1996.

до 2000. године, који обиљежавају неартикулисани транзициони процеси започети још у првој половини 90-их, а чији се социјално видљиви учинци огледају у промјенама у друштвеној структури и промјени доминантних друштвених актера. Промјене у друштвеној структури Србије у овом периоду производе расцјепљеност друштвених снага на оне који блокирају транзицију и започети процес приватизације и оне који настоје да иду у корак са трансформационим кретањима у бившим постсоцијалистичким земљама и заједно са материјалним, економским и психолошким потресом изазваним ратним разарањима, неминовно доводе до низа промјена или боље рећи проблема у сфери свакодневног живота чији је садржај тиме значајно мијења. Област рада, незапосленост, механизми сиве економије, иселјавање радне снаге, урбане и руралне промјене, сфера религије и породице, представљају оне зоне свакодневног живота које су Силвано Болчић и Анђелка Милић као уредници ове студије заједно са једним бројем познатих југословенских аутора, анализирали у свијетлу разореног друштва Србије као основне парадигме студије.

Студија се састоји из три дијела гдје се у првом дијелу

разматра и тумачи опште друштвено стање у Србији које је последица мијењања основног усмјерења друштва, односно регресивних снага које коче започете транзиционе процесе. Разумјевање кретања друштва Србије током 90-их подумјева познавање претходних друштвених токова и политичког наслеђа које не дозвољава даље развијање демократских снага и праћење пута транзиционих промјена којим мање-више на сличан начин пролазе остале постсоцијалистичке земље, због чега је у студији прављена компаративна анализа са тим земљама. Други дио је усмјерен на промјене у посебним сферама друштвеног живота, док је трећи концентрисан на промјене у свакодневном животу породице, жена и дјеце.

Анализу проблема реструктурирације друштва у Србији током 90-их започиње Младен Лазић чија тумачења о сломену социјалистичког друштва у Југославији и Србији представљају водич у интерпретацијама друштвених токова на овим просторима. Анализу процеса демократизације и транзиције у Србији он заноси на праћењу акција и промјена у владајућој гарнитурџи тј. стварању елите, процесу успостављања тржишних механизма регулације при-

вреде и анализи материјалног положаја становника Србије. Веома индикативно је запажање амбивалентног положаја владајуће класе који се огледао у њиховом настојању да са једне стране одрже социјалистичке односе, захваљујући којима су имали монополистички положај и привилегије, а са друге стране да подрже и подстијешу процес приватизације који би им омогућио међугенерациско преношење стечених привилегија. Управо оваквим амбивалентним односом према актуелним друштвеним промјенама у том периоду Лазич објашњава слаб отпор владајуће групације приликом рушења социјалистичког друштвеног поретка. Процес друштвене трансформације Србије посматран током 90-их је, по овом аутору, прошао кроз три фазе, односно периода. Први период је 1989-1990. године у којем долази до укидања командно-планске регулације, тј. основне категорије репродукције социјалистичког начина производње, затим период од 1991. до 2000. године у којем се блокира процес трансформације, јер је дотадашња владајућа друштвена групација успјела да успостави доминацију над политичким, економским и културним подсистемима и на крају период који

почиње са 2000. годином у којем се настављају промјене у транзицијском правцу. Укидање командно-планске регулације производње друштвеног живота у Србији и успостављање тржишног механизма регулације доводи до одвајања политичког, економског и културног подсистема, успоставља се нова елита и долази до промјене материјалног положаја свих друштвених група. Наиме, државна редистрибуција добара карактеристична за претходни систем замијењена је идеологијом тржишног постигнућа као мјером материјалног присвајања, што доводи до расцијеп међу доњим и горњим слојевима. Са једне стране ове промјене су у први план поставиле предузетничку групу, која је видљиво побољшала свој положај, који задржавају и даље политички руководиоци и директори, док су са друге стране остале групе маргинализоване од којих највише трпе пензионери.

Постсоцијалистичка трансформација очекивано доводи до рушења егалитарног модела и производи раст неједнакости, који је, по Силвану Болчићу, нужан резултат систематског отварања привреде постсоцијалистичких земаља према свјетском тржишту уз тржишну регулацију и присвајање профита од стране

власника капитала. Анализа показује да су сада неједнакости ипак много веће него неједнакости из социјализма, при чему је евидентно да су највише изгубиле средње друштвене групације које су се приближиле дну друштвене пирамиде. Упоређивањем процеса транзиције у Србији са другим земљама постсоцијализма, јасно се запажа да је процес социјалистичке трансформације у Србији спорији него тим земљама, при чему се особеност таквог развоја Србије проналази у продуженој доминацији социјалистичке власти која је, додуше, успостављен на демократским изборима уз истицање првенствено националних интереса. Став ове власти према транзицији је негативан и повлачи за собом спречавање транзиционих токова, што значи да узроке од пресудног значаја који су довели до спутавања транзиционих промјена не треба тражити у спољним факторима, односно санкцијама и ратовима. Наиме, ауторитарни поредак власти контролишући економски подсистем, па чак и слободне медије, универзитет, синдикат и невладине организације, као и одржавањем сиве економије којом се ублажава незадовољство осиромашених слојева, представља основни фактор

блокаде друштвених промјена. Овај став, иначе представља општи став аутора студије на којем заснивају своју анализу друштва Србије и појединих његових сфера. Чињеница која иде у прилог разбијању тих снага је појава актера трансформације који се активирају кроз покрете за демократске промјене. Током протеста 1996/7. године успостављена је њихова колективна акција што им је помогло у кристализацији свог идентитета. По мишљењу Марије Бабовић, делигитимизација режима у очима средњих слојева је била потпуно јасна и ширила се постепено на све слојеве, тако да је крајем 2000. дошло до консолидације свих антирежимских снага, што је резултирао промјеном режима.

Након што су расвјетљени сви значајни фактори који су усмјеравали друштвени развој Србије током 90-их, у студији се пажња у другом дјелу, посвећује промјенама у свакодневном животу и посебним сферама друштвеног живота. Свакодневни живот једног друштва суштински се не може развијати независно од друштвених токова који га обиљежавају и мјења се у складу са свим процесима који обиљежавају то друштво. Стога, негативна глобална дешавања у Србији су неминовно усло-

вила негативне промјене у свим областима свакодневног живота, па и у области рада за коју је био везан почетак трансформације, а у којој је предвиђен преображај предузећа уз измјењене и својинске основе и систем управљања. Основни циљ тих промјена је требало бити превазилажење дуготрајне неефикасности предузећа и успостављање рационалнијег односа према пословању. Међутим, произведено је само суштинско разарање радног и производног потенцијала. Претварање друштвеног капитала у акциони прекинуто је ратним збивањима, што је имало за последицу друштвену незаштићеност и несигурну егзистенцију радника у државним предузећима којима држава више није била у стању да пружи помоћ. Ипак, легализовањем посебних интереса и права власника, оснивача у управљању радним организацијама ослобођен је простор за јачање приватног сектора у свим областима привреде и непривреде. Раст запослених у приватним фирмама се повећава, а све је значајнији удио приватног сектора у друштвеном производу сматра Болчић. Ширење предузетништва постаје нова друштвена чињеница.

Нефункционалисање државних фирми неминовно је до-

вело велики број запослених у неисвјестан положај. У условима урушене привреде, непостојање формалног тржишта, превисоки трошкови и ризици на формалном тржишту а ниски на неформалном, усмјеравају ове групе да се баве активностима неформалне привреде. У Србији су се у циљу преживљавања или повећања материјалног стандарда у том смислу развила 3 типа неформалне привреде: неформална привреда опстанка, неформална привреда зависне експлоатације са непрокњиженим упошљавањем и неформална привреда раста са организованом акумулацијом капитала и мањим трошковима. Сива економија се, по мишљењу Божа Милошевића, од стране власти прећутно допушта јер представља корисну малверзацију. Њен раст надмашује званичне токове економског пословања и "запошљава" велики број незапослених. Једна од врста "сналажења" јесте и одлазак у иностранство о којем размишља готово половина испитаника у истраживању. Највећи проценат већ иселених обухватају радно способни млади и образовани људи. Разлог одласка високообразованих кадрова није размјена која се дешава у свјетским оквирима, већ представља изнуђено иселјавање као

дио свеопштег друштвеног урушавања Србије током деведесетих, сматра Болчић.

Друштвена структура и њене трансформације битно одређују свакодневни живот, његово кретање и садржај. Интензивне иако не довољно искристалисане промјене у глобалном друштву Србије у том смислу су произвеле обрт у прилично уљуљканој свакодневици стеченој у социјалистичком периоду. Нови друштвени услови непрестано траже нова прилагођавања и ослушкивања промјена које су захватиле урбане и сеоске просторе, а такође су довели до измјењеног односа популације према религији. Наиме, прелазак са друштвеног на приватно власништво видљиво се одразило на резиденцијалну мобилност становништва Србије, а тиме и на њихов додашњи начин живота. Увећава се социопросторна диференцијација и сегрегација чији су резултати стварање са једне стране сиротињских урбаних насеља, а са друге насеља богаташа, при чему елита настањује боље градске четврти и градска језгра, док се маргиналне групе одмичу ка периферији. Мјењање урбаних простора, а нарочито Београда као главног града, је сасвим очекивано. Као и само друштво којем припада овај

град поприма више хибридную форму. Стога Сретен Вујовић, који Београд посматра као полупериферијски модалитет града, предвиђа да ће у блиској будућности он бити "мешавина сачињена од елементарна развијеног капиталистичког града и метрополе капиталистичког трећег света". (177) Богатство сиво-економске понуде и тротоарска шароликост, поред мноштва тржних центара, "кресе" разгледницу овога града. Стратегија преживљавања је основни модел живота и у граду и на селу, због чега се не може говорити о било каквом напретку на овим просторима.

Једна до сада потиснута област живота заузима у "новом добу" све значајније мјесто у животу појединца и породица у Србији. Ради се о религији. Изгубивши сигурност некадашње свакодневице и узнемирен низом промјена којима се аутоматски не може прилагодити нити их присвојити, појединац је у потрази за оазом сигурности. Њему је потребан нови извор идентитета, нови облици стабилне заједнице и морални прописи који дају осјећање смисла и сврхе. Исопштеност из свјета, егзистенцијална угроженост и биједа, несигурност и неизвјесност, страх од смрти у ратној психози постају услови

који, по мишљењу Драгане Радисављевић, неминовно доводе до постављања питања смисла живота и смрти, чиме се актуелизује сфера религије. У Србији је црква постала дио свакодневног живота. Све је више породица које крштавају своју дјецу, поштују славе и постове. Слика типичног вјерника везаног за село, старијег, обично женског пола потпуно је измјењена. Дошло је до уједначавања по свим особинама, а некадашња одбојност власти вођена атеистичким принципима је срушена. Свето продире у јавни живот све већом заступљеношћу у медијима.

Структуралне дезинтегративне промјене које обиљежавају 90. године прошлог вијека дају основни печат свакодневном животу становника Србије. Међутим, нова услови живота у неком друштву не ослобађају га аутоматски од утицаја елемената претходно живљене свакодневице који су дубоко проткани кроз обрасце дјеловања и понашања становништва, а задржавају се у формама навика, обичаја и традиције. Дубоко усвојена правила и стечене навике из "досадашњг" свакодневног живота препознаће се и у "новој" свакодневици која је заснована на другачијим правилима. Процес деконструкције свакодневног живота карактери-

стичног за социјалистичка друштва, па тиме и за друштво Србије, носи са собом низ промјена у усвојеним свакодневним конструкцијама. Консеквенце тих кретања Анђелка Милић посматра кроз категорије добитака и губитака по појединим димензијама породичног живота. Истраживање на којем се заснива студија је показало да су губици становништва Србије посматрано по димензијама породичног живота већи од добитака, при чему се добитници регрутују из већих градова, припадају периферији друштвено-економског и политичког живота и претежно су то млађе особе. Општа оцјена транзиционих процеса у земљама постсоцијализма је да само добитничка популација има јасно профилисан класни положај, док већинска, губитничка представља аморфну масу која се регрутује из свих слојева чији актери нису нигдје утемељени сем у неизвјесности и депривацији. Желећи да утврди добитничко-губитничко стање у Србији, анализом резултата истраживања се утврђује неколико индексних показатеља за поједине аспекте породичног живота, а то су: биланс виталних догађаја, биланс егзистенцијалног преживљавања, имовински биланс, образовно-ка-

ријерни и психолошко интеракциони салдо. Смањена куповна моћ, лишавање од низа потреба, задуживање, губитак имовине, егзистенцијална угроженост, страх од губитка посла и неизвјесне будућности, емоционални стресови опште су карактеристике које генерално погађају све слојеве осим предузетничког који се једино може сврстати у добитнике. Породичну климу стога и оптерећују проблеми, прије свега, материјално осујећење, конфликти због незадовољавања потреба и осјећање несигурности и угрожености. Родитељи су преоптерећени и збуњени промјенама, осјећају немоћ у рјешавању проблема, због чега их прати осјећај кривице због властите несналажљивости.

И у родним односима, по Марини Благојевић, дошло је до значајних промјена. На нивоу свакодневног живота јача зависност од женских ресурса у стратегији преживљавања породице чиме се успоставља модел "само-жртвујућег матријархата" са асиметричним односима и улогама. Жене 90-их су више од мушкараца изложене порасту незапослености и то првенствено због погоршања јавног

сектора у којем су доминирале. А чињеница је и да су чешће жртве насиља, нарочито запослене жене. И поред идеологије једнакости жене су углавном искључене из институционалне политике тако да своју афирмацију више постижу у невладиним организацијама, док су се мушкарци показали активнијим у цјелокупној економској сфери. Склонији ризицима они исказују више динамичности у промјени свог живота, а и институционално су више подржани.

Ова студија, теоријско-истраживачког карактера представља плодну синтезу радова који обрађују оне области друштвеног живота у којима се дешавају најзначајније промјене још недовршеног транзиционог периода у Србији. Комплексан увид у друштвена кретања и трансформације које обиљежавају период 90-их година прошлог вијека у Србији у овој студији је дат веома темељно, садржајно и јасно, што је препоручује незаобилазном за једно цјеловитије разумевање друштвене стварности датог периода.

Наташа Кривокапић